

УДК 159.923.2

DOI 10.32755/sjeducation.2024.02.169

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК НЕОБХІДНОЇ УМОВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕТИКИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Потапчук Тетяна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

(76025, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: tatvolod@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-1680-6976

Web of Science Researcher ID AAE-6408-2022

У статті розглядається формування комунікативної толерантності педагога як важливого компонента його етичної культури та професійного становлення. Цей процес є складним і неперервним, оскільки ґрунтується на активній взаємодії особистості з професійним середовищем, що суттєво впливає на ефективність педагогічної роботи. Комунікативна толерантність виступає основою для професійного саморозвитку, самоосвіти та самореалізації педагогів. Відзначається, що поняття «толерантність» залишається неоднозначно трактованим і в наукових джерелах часто ототожнюється з «терпимістю», походючи від латинського терміна «tolerantia». Дослідники також по-різному інтерпретують термін «комунікативна толерантність», описуючи її як професійну якість, що проявляється в педагогічному середовищі під час взаємодії з дітьми, з якими педагогам доводиться працювати безпосередньо. Висвітлено важливість комунікативної толерантності як необхідної умови для розвитку педагогічної етики у професійній діяльності.

Зазначено, що толерантність впливає на ставлення до інших людей, їх психологічних станів, якостей і вчинків у процесі комунікативної взаємодії. Комунікативна толерантність охоплює спрямованість свідомості на терпимі та безконфліктну комунікацію, а також доброзичливий тип взаємодії. Це питання є особливо актуальним для педагогів, котрі як носії культурних цінностей мають завдання формувати у своїх учнів здатність до ефективної взаємодії, емпатії та поваги. З'ясовано, що педагог та учні можуть мати різні цінності та орієнтації у сфері взаємодії, що може призводити до проявів комунікативної нетерпимості один до одного. Що стосується етичного аспекту, то він відображає ті етичні норми, яких дотримується педагог: керуватися почуттям обов'язку чи звичкою діяти відповідально.

Зроблено акцент на важливості розвитку комунікативної толерантності як істотного елемента в підготовці фахівців у педагогічній сфері, що сприяє створенню позитивного соціокультурного середовища.

Ключові слова: комунікативна толерантність, комунікативна компетентність, педагогічна етика, професійна діяльність, доброзичливість, взаємодія.

THE FORMATION OF COMMUNICATIVE TOLERANCE AS A NECESSARY CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL ETHICS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER

Potapchuk Tetyana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Theory and Methodology of
Preschool and Special Education,

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, 76025, Ukraine,
e-mail: tatvolod@ukr.net)*

ORCID: 0000-0003-1680-6976

Web of Science Researcher ID AAE-6408-2022

The article examines the formation of a teacher's communicative tolerance as an important component of his ethical culture and professional development. This process is complex and continuous, as it is based on the active interaction of the individual with the professional environment, which significantly affects the effectiveness of pedagogical work. Communicative tolerance is the basis for professional self-development, self-education and self-realization of teachers. It is noted that the concept of "tolerance" remains ambiguously interpreted and is often equated with "tolerance" in scientific sources, originating from the Latin term tolerantia. Researchers also interpret the term "communicative tolerance" in different ways, describing it as a professional quality manifested in the pedagogical environment during interaction with people with whom specialists have to work directly. The importance of communicative tolerance as a necessary condition for the development of pedagogical ethics in professional activity is highlighted.

It is noted that tolerance affects the attitude towards other people, their psychological states, qualities and actions in the process of communicative interaction. Communicative tolerance covers the focus of consciousness on tolerant and conflict-free communication, as well as a benevolent type of interaction. This issue is especially relevant for teachers who, as carriers of cultural values, have the task of forming in their students the ability for effective interaction, empathy and respect. It was found that the teacher and students may have different values and orientations in the field of interaction, which can lead to manifestations of communicative intolerance towards each other. As for the ethical aspect, it reflects the ethical norms that the teacher adheres to - being guided by a sense of duty or a habit of acting irresponsibly.

Emphasis is placed on the importance of developing communicative tolerance as an essential element in the training of specialists in the pedagogical field, which contributes to the creation of a positive sociocultural environment.

Key words: *communicative tolerance, communicative competence, pedagogical ethics, professional activity, benevolence, interaction.*

Постановка проблеми. Одним з найважливіших аспектів реалізації педагогічної роботи є професіоналізм фахівця, що містить комунікативну компетентність, засновану на толерантності. Ця якість посідає особливе місце у педагогів та є універсальним принципом і однією з основних цінностей людської діяльності.

Толерантність – професійно важлива характеристика особистості педагога на всіх етапах професійного становлення, оскільки визначає ставлення особистості до інших людей, їхніх психологічних станів, якостей та вчинків під час комунікативної взаємодії. Комунікативна толерантність охоплює домінуючу спрямованість свідомості на терпиму, безконфліктну комунікацію та доброзичливий тип взаємодії з іншими. Це є особливо актуальним для педагогів, котрі як носії культурних цінностей мають формувати у своїх вихованців здатність до взаємодії, емпатії та поваги.

У соціалізації особистості важливу роль відіграє саме толерантність, яка допомагає створювати позитивну атмосферу в освітньому процесі і сприяє розвитку довірливих взаємин між педагогами та учнями. Аналізуючи сучасну теорію та практику, можна стверджувати, що спостерігається недостатня увага до вивчення й розробки комунікативної толерантності, особливо в контексті психолого-педагогічних аспектів формування толерантних взаємин.

Педагоги повинні враховувати психолого-педагогічні особливості своїх учнів, адже це стане основою для створення атмосфери взаємоповаги, розуміння та співпраці.

На різних стадіях професійного становлення педагогів питання толерантності набуває особливої значущості. У період навчання майбутніх педагогів важливо акцентувати увагу на розвитку їхніх комунікативних навичок, сприйнятливості до різних поглядів та шляхів розв'язання конфліктів. Проведення практичних занять, семінарів і тренінгів, спрямованих

на формування цієї важливої якості, дозволить підвищити рівень професійної підготовки педагогічних кадрів.

Створення системи підтримки й розвитку комунікативної толерантності в педагогічних колективах також може мати позитивний вплив. Обмін досвідом між педагогами, проведення семінарів з активним обговоренням варіантів комунікації та взаємин – це все ефективні методи формування комунікативної толерантності як необхідної умови для розвитку педагогічної етики у професійній діяльності педагога.

Можна стверджувати, що толерантність є основоположною цінністю, яка не лише сприяє розвитку особистості педагога, а й впливає на загальну якість освітнього процесу, формуючи в учнів навички ефективної комунікації та конструктивної взаємодії у соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему комунікативної толерантності активно досліджували багато науковців, зокрема І. Бех [1], А. Скок [2], що обумовило широкий спектр підходів до її вивчення. Серед них можна виділити психологічний підхід, який акцентує увагу на психологічних механізмах формування толерантності, її ролі в міжособистісних взаємодіях та впливі на емоційний фон спілкування.

Також важливим є компетентнісний підхід, про що свідчать роботи В. Балахтара [3], Н. Бессараб [4], О. Гриви [5] та інших. У рамках цього підходу толерантність розглядається як складова загальної компетентності професіонала, яка дозволяє ефективно взаємодіяти з іншими людьми, враховуючи їхню особистість.

Педагогічний підхід, представлений такими дослідниками, як В. Галузьяк [6], О. Кононко [7], Л. Харченко [8] та ін., зосереджується на ролі виховання та навчання у формуванні комунікативної толерантності в майбутніх фахівців. Це стосується впровадження спеціальних програм і курсів, які акцентують увагу на розвитку навичок конструктивного спілкування та взаєморозуміння.

Незважаючи на різноманітність підходів, аналіз наявних наукових праць свідчить про те, що кількість досліджень, присвячених формуванню комунікативної толерантності у сучасних фахівців, усе ще є недостатньою. У сучасному світі,

де глобалізація та мультикультуралізм стають панівними тенденціями, толерантність є не лише педагогічною цінністю, а й необхідністю для професійної діяльності педагога.

Одним із ключових чинників ефективної роботи педагога є здатність до взаємодії з клієнтами на основі принципів толерантності. Науковці підкреслюють, що толерантність виступає як цінність, що визначає норми життя та поведінки, принципи людських взаємин та особистісну якість.

Важливість толерантності в контексті педагогічної роботи полягає в тому, що професіонал, який проявляє толерантність, може краще зрозуміти потреби і проблеми своїх клієнтів, встановлювати довірливі стосунки та сприяти їхньому соціальному включенню. Це потребує розвитку не тільки теоретичних знань про толерантність, але й практичних навичок її реалізації в умовах життя.

Отже, для забезпечення ефективності практичної діяльності педагогів необхідно продовжувати дослідження щодо формування комунікативної толерантності, орієнтуючись на сучасні виклики соціуму, а також вивчати вплив різних підходів та методів на підготовку фахівців у цій важливій галузі. Це сприятиме покращенню якості педагогічної діяльності й робитиме вагомий внесок у побудову толерантного та гармонійного суспільства.

Мета статті – розкрити теоретичні основи формування комунікативної толерантності як необхідної умови для розвитку педагогічної етики у професійній діяльності педагога.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальність проблеми етичних взаємин між педагогами є надзвичайно важливою. Толерантність педагогів у стосунках з учнями, батьками є показником етичної культури.

Комунікативна толерантність – це характеристика ставлення особистості до людей, що показує ступінь переносимості нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів у процесі взаємодії.

Комунікативна толерантність – одна з найважливіших і дуже інформативних рис людини. За своєю природою вона

непроста: у ній відбиваються особливості освітньої культури і виховання особистості, досвід спілкування, цінності, потреби, інтереси, установки, характер, темперамент, звички, особливості мислення і, звичайно, стереотип поведінки, що сформувався.

Формування комунікативної толерантності у процесі розвитку особистості є складним і постійним процесом, що передбачає активну взаємодію між особистістю та професійним середовищем. Ця взаємодія має вирішальне значення для ефективної діяльності у педагогічній сфері, є основою для професійного саморозвитку, самоосвіти, самовдосконалення та самореалізації. Слід зауважити, що донині немає єдиного визначення терміна «толерантність». У різних наукових словниках його часто трактують як синонім терпимості, підкреслюючи, що «толерантність» походить від латинського слова *tolerantia* – терпимість [9].

Науковці також по-різному визначають поняття «комунікативна толерантність». Наприклад, А. Скок [2] розглядає її як професійну комунікативну толерантність, що виявляється в робочій обстановці та у взаємодії з людьми, з якими фахівець має справу у своїй професійній діяльності.

На думку І. Кошляна [10], комунікативна толерантність є однією з основних характеристик особистості, яка проявляється в терпимості, безконфліктності, а також у стійкості, довірі, здатності спокійно і без роздратування сприймати індивідуальність інших людей. Ця якість є надзвичайно важливою для педагогічної роботи, оскільки ефективне спілкування є одним з найважливіших інструментів для педагогів у щоденній практиці.

Харченко Л. [8] підкреслює, що професіонали мають володіти не лише знаннями, а й практичними навичками комунікації. Це стосується здатності адекватно застосовувати ці вміння в різних ситуаціях, що виникають у їхній роботі. Важливо розуміти, що комунікація не обмежується лише вербальними зворотами. Фахівці повинні використовувати весь спектр комунікаційних засобів, що можуть слугувати як для розвитку продуктивних особистісних стосунків (суб'єкт-суб'єктні), так і для відтворення ситуацій, які не завжди є раціональними (суб'єкт-об'єктні компоненти).

На нашу думку, комунікативна толерантність становить одну з найважливіших рис особистості педагога, що сприяє не лише професійному розвитку, а й формуванню його духовності та гуманістичної культури та педагогічної етики. Завдяки цій якості педагог вчиться виховувати терпимість і взаємоповагу, а також готовність до взаємодії з різними дітьми.

Крім того, комунікативна толерантність допомагає розкрити самоцінність особистості, що є важливою складовою суб'єкт-суб'єктних взаємин. Вона акцентує увагу на пріоритетності розвитку як учнів, так і самих педагогів. Це забезпечує створення атмосфери довіри і взаємоповаги, де кожна людина відчуває свою гідність, а також несе відповідальність за власні вчинки. Таким чином, розвиток комунікативної толерантності стає важливим чинником, що підсилює не лише професійну діяльність, але й загальну гуманістичну місію педагогічної роботи [10].

Така характеристика особистості належить до стрижневих, бо значною мірою визначає її життєвий шлях і діяльність – у найближчому оточенні і на роботі, просування в кар'єрі та виконання професійних обов'язків. Це системна характеристика, що охоплює багато інших якостей індивіда, насамперед етичних, характерологічних, інтелектуальних. От чому особливості комунікативної толерантності можуть свідчити про психічне здоров'я, внутрішню гармонію або дисгармонію, про здатність до самоконтролю і самокорекції, які так необхідні в педагогічній діяльності [1].

Повсякденне та ділове спілкування ілюструють різноманітні прояви комунікативної толерантності: одна категорія людей виявляє високу терпимість до оточення, інші намагаються приховати свою неприязнь до співрозмовників, тоді як деякі здатні силою волі ігнорувати неприємні риси інших. Так само в різних ситуаціях може спостерігатися різний рівень зниження комунікативної толерантності: певні риси інших можуть викликати часткове, істотне чи повне засудження, роздратування або неприйняття [7].

Рівень толерантності особистості проявляється насамперед в емоційній реакції на навколишні подразники, якими переважно є інші люди. Висока толерантність допомагає контролювати негативні

вні емоції та уникати конфліктів, тоді як низька толерантність може призводити до вільного прояву негативної енергії.

У професійній діяльності також можна спостерігати зміни рівня комунікативної толерантності. Наприклад, молодий педагог на початку своєї кар'єри може показувати знижену толерантність до деяких типів дітей, які мають низьку успішність або недисциплінованість, проте з плином часу його терпимість може зрости. Водночас існує зворотна тенденція: з накопиченням досвіду в роботі у педагогів може виникати роздратування через поведінку своїх учнів або колег.

Зміни в комунікативній толерантності видно в тому, що періоди терпимості можуть чергуватися з моментами роздратування і навіпаки. Це свідчить про динамічний характер цієї характеристики, що істотно впливає на взаємодію у професійному середовищі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вчитель, який демонструє високий рівень комунікативної толерантності, зазвичай має врівноважений характер і є передбачуваним у своїх стосунках з різними партнерами. Його здатність належно взаємодіяти з людьми різного соціального, культурного та особистісного походження сприяє створенню психологічно комфортного середовища, що своєю чергою покращує процес спільної діяльності й може вести до досягнення синергетичного ефекту. Це означає, що учні отримують задоволення від взаємодії, базуючись на ефективній співпраці.

Спілкуючись з толерантним педагогом, учні відчувають комфорт і підтримку, що сприяє розвитку їхньої особистості та навичок. Однак відсутність комунікативної толерантності або її низький рівень може проявлятися в негативних реакціях учителя на індивідуальність учня, наявність особливостей, які відрізняють його від інших. Коли вчитель відчуває незадоволення або негативні емоції щодо відмінностей учня, це призводить до зменшення рівня толерантності. У результаті йому стає важче проявляти прихильність, сприймати учня в усіх його проявах і контролювати власні емоції.

Учитель, що має низький рівень комунікативної толерантності, може стати джерелом негативної емоційної енергії, яку він переносить на дітей. Це може призводити до погіршення атмосфери у кла-

сі, зниження мотивації учнів і навіть викликати стресові ситуації для всіх учасників освітнього процесу. Таким чином, розвиток комунікативної толерантності у педагогів є важливим елементом для створення сприятливого освітнього середовища, також для формування продуктивних стосунків між педагогами та учнями, що своєю чергою позитивно вплине на процес навчання й виховання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці програми з формування комунікативної толерантності як необхідної умови для розвитку педагогічної етики у професійній діяльності педагога.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа*. 2018. № 1. С. 5–10.
2. Скок А. Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу. *Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія*. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка, 2005. Т. 1. Ч. 15. С. 113–117.
3. Балахтар В. В. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму фахівця соціальної роботи. Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 26–28 жовтня 2017 р.). Чернівці, 2017.
4. Бессараб Н. А. Виховання міжкультурної толерантності молодших школярів у навчально-виховному процесі початкової школи : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2020. 206 с.
5. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей та молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2005. 228 с.
6. Галузяк В. М. Толерантність в структурі особистісної зрілості педагога. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія»*. 2012. Вип. 38. С. 388–394.
7. Кононко О. Л. Проблема толерантності в контексті особистісно орієнтованої моделі спілкування. *Педагогіка толерантності*. 1998. № 1. С. 5–10.
8. Харченко Л. П. Комунікативна толерантність соціального педагога як компонент його етичної культури. *Педагогічні науки*. URL: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Pedagogica/6_100892.doc.htm (дата звернення: 07.07.2024).
9. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАПН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

10. Кошлань І. Г. Специфіка комунікативної толерантності у студентів представників різних типів акцентуацій. *Наука і освіта*. Південний науковий центр АПН України, 2009. № 8. С. 68–71.

References

1. Bekh, I. D. (2018), "Component technology of the ascent of a growing personality to spiritual values", *Elementary school*, No. 1, pp. 5–10.
2. Skok, A. G. (2005), "Communicative tolerance of a teacher of a higher educational institution", *Actual problems of psychology. Social psychology. Organizational psychology. Economic psychology*, Vol. 1, Part 15, pp. 113–117, Kostyuk Institute of Psychology, Kyiv.
3. Balakhtar, V. V. (2017), "Communicative competence as a component of the professionalism of a social work specialist", *Quality education in Ukraine: trends, problems, prospects* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Chernivtsi, October 26–28), Chernivtsi national University, Chernivtsi.
4. Bessarab, N. A. (2020), Education of intercultural tolerance of younger schoolchildren in the educational process of primary school : PhD in Pedagogy, Kyiv.
5. Hryva, O. A. (2005), Socio-pedagogical foundations of the formation of tolerance in children and youth in the conditions of a multicultural environment : monograph, PARAPAN, Kyiv.
6. Galuzyak, V. M. (2012), "Tolerance in the structure of personal maturity of a teacher", *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology*, Vol. 38, pp. 388–394.
7. Kononko, O. L. (1998), "The problem of tolerance in the context of a personally oriented model of communication", *Pedagogy of tolerance*, No. 1, pp. 5–10.
8. Kharchenko, L. P. (2012), "Communicative tolerance of a social pedagogue as a component of his ethical culture", *Pedagogical Sciences*, available at: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Pedagogical/6_100892.doc.htm (accessed 07 July 2024).
9. Philosophical encyclopedic dictionary (2002), Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine, chief ed. V. Shinkaruk, Abris, Kyiv.
10. Koshlan, I. G. (2009), "Specificity of communicative tolerance in students of representatives of different types of accentuations", *Science and Education*, No. 8, pp. 68–71, Southern Scientific Center of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Odesa.